

ПРИНЦИПИ СУДОЧИНСТВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД¹

МИРГОРОД В.В. - д.ю.н., доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки

ORCID: 0000-0002-3302-221X

ЛИТВИНЕНКО Є.В. - доктор філософії зі спеціальності 081 «Право»

ORCID: 0000-0002-4735-3722

УДК 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.50>

У статті комплексно досліджуються принципи судочинства як фундаментальна основа здійснення правосуддя. Розглянуто поняття «принцип» та три основні підходи до класифікації принципів: інституціональний, функціональний та організаційний. Принципи судочинства формують систему взаємопов'язаних та взаємозалежних керівних начал, які покликані забезпечувати ефективність та справедливість судового розгляду.

Зазначається, що офіційне визначення поняття «принципи судочинства» в законодавстві України відсутнє, тому розглянуто доробки науковців та на основі цього надано власне визначення.

Детально охарактеризовано інституціональний та функціональний підходи до розуміння принципів судочинства. В рамках інституціонального підходу принципи розглядаються як базові засади організації та діяльності судової влади. Функціональний підхід фокусується на принципах, що визначають порядок здійснення судочинства та забезпечують ефективність правосудної діяльності. Організаційний підхід до принципів судочинства визначає засади побудови та функціонування судової системи, забезпечуючи її спеціалізацію, інстанційність, територіальність, єдність, а також підзвітність та підконтрольність судової влади.

Автори пропонують власне бачення переліку принципів судочинства, до якого віднесено: верховенство права, законність, незалежність суддів, змагальність сторін, рівність усіх учасників судового процесу перед законом

і судом, гласність і відкритість судового процесу, забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень.

Важливість та актуальність дослідження комплексного дослідження принципів судочинства полягає у їх фундаментальній основі функціонування судової системи та здійснення правосуддя. Вони визначають базові засади організації та діяльності судової влади, а також порядок здійснення судового розгляду. Тому їх коректне визначення та ефективне застосування на практиці має ключове значення для забезпечення верховенства права, захисту прав і свобод людини, а також підвищення рівня довіри суспільства до судової системи.

Ключові слова: принципи, принципи судочинства, інституціональний підхід, функціональний підхід, організаційний підхід.

Вступ

Здійснення правосуддя є одним із найважливіших напрямків діяльності держави, спрямованої на захист прав, свобод та законних інтересів громадян. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від системи принципів, на яких ґрунтується функціонування судової системи. Принципи судочинства являють собою фундаментальні засади, вихідні ідеї, що визначають сутність і спрямованість судової діяльності, забезпечують її законність, справедливість та неупередженість.

¹ Робота виконана в рамках проєктів 55.15.02-24/26.ЗП-01 та 55.15.02-22/24.ЗФ-01

Дослідження принципів судочинства з позицій системного підходу дозволяє виявити їх внутрішні взаємозв'язки, цілісність та субординацію, що, у свою чергу, сприяє глибшому розумінню механізму їх практичної реалізації. Комплексний аналіз принципів судочинства як системного утворення дає змогу осмислити їх роль у забезпеченні ефективного та справедливого здійснення правосуддя.

Вивчення принципів судочинства крізь призму системного підходу є актуальним з огляду на необхідність удосконалення національної судової системи відповідно до міжнародних стандартів, а також потребу в теоретичному обґрунтуванні раціональної організації та функціонування судової влади в Україні.

Постановка завдання

Метою дослідження є комплексний аналіз принципів судочинства як системного утворення, що становить фундаментальну основу здійснення правосуддя

Результати дослідження

Юридична наука визначає принципи як фундаментальні положення, вихідні ідеї, що вирізняються загальним характером, важливістю для суспільства, обов'язковою силою та відображають ключові аспекти теорії, доктрини, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [1].

У юридичній науковій літературі можна виокремити три основні підходи до класифікації принципів судової влади:

1. Прихильники першого підходу вважають, що варто розмежовувати принципи безпосередньо судової влади та принципи її організації й діяльності.

2. Представники другого підходу пропонують диференціювати принципи на дві групи – принципи організації судової влади (організаційні) та принципи її діяльності (функціональні або організаційно-функціональні).

3. Відповідно до третього підходу, поділ принципів на організаційні й функціональні є умовним, оскільки обидві групи знаходять своє відображення як у побудові

судової системи, так і в процесі вирішення судом юридично значущих справ. Кожен принцип є органічною частиною єдиної системи.

За умови становлення судової влади як рівноцінної серед інших гілок, доцільно говорити про єдину систему принципів її організації й діяльності. Будь-яка внутрішня класифікація останніх може бути умовною та застосовуватись для зручності чи доцільності конкретного наукового дослідження. Для практики ж важливим є визнання цінності судової влади в демократичному суспільстві та принципів її організації й функціонування під час судової реформи та в повсякденній судовій роботі [2].

Щодо підходів до класифікації принципів системи правосуддя, то в науковій літературі можна виділити моністичний та плюралістичний підходи.

Відповідно до моністичного підходу, запропонованого І. Г. Ігоніним, до принципів системи правосуддя належать:

1. Поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі.
2. Звернення до суду безпосередньо на підставі норм Конституції.
3. Оскарження до суду рішень чи дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.
4. Конституційного контролю.
5. Здійснення правосуддя виключно судами.
6. Здійснення судочинства виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції.
7. Обов'язковість рішень судів.
8. Незалежність і недоторканість судів.
9. Принцип територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції [3].

Така класифікація має право на існування, однак не повною мірою відображає складність сучасної системи правосуддя в Україні. Для більш комплексного підходу доцільно розглядати плюралістичний підхід, який передбачає більш деталізовану систему принципів.

Протилежним до моністичного підходу є плюралістичний підхід до класифікації

принципів системи правосуддя, який був розроблений І.Є. Марочкіним та розвинутий іншими науковцями.

Відповідно до плюралістичного підходу, принципи судової влади можна умовно поділити на три підсистеми:

1. Інституціональна (загальні принципи судової влади): верховенство права, законність, незалежність судової влади, доступність правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, змагальність сторін.

2. Функціональна (принципи здійснення судочинства): об'єктивність і неупередженість суду, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень.

3. Організаційна (принципи організації системи судових органів): спеціалізація судів, інстанційність судової системи, територіальність, єдність судової системи, підзвітність та підконтрольність судової влади [4]. Хоча між цими підсистемами існують об'єктивні взаємозв'язки, їх варто розглядати як самостійні явища, кожне з яких має свою специфіку та сферу поширення, а також особливий вплив на функціонування системи правосуддя.

Інституціональні принципи судової влади визначають загальні засади її функціонування в суспільстві, окреслюють її місце в системі поділу влади та взаємовідносини з іншими державними та приватними інституціями. До цієї групи принципів належать: паритетність, справедливість, верховенство права, законність, здійснення судової влади виключно судом, доступність правосуддя, незалежність і самостійність судової влади, безсторонність суду, процедурність.

Усі ці принципи є взаємопов'язаними та взаємозалежними, вони знаходять нормативне закріплення на конституційному та законодавчому рівнях. Ці принципи визначають загальні засади функціонування судової влади у взаємозв'язку з іншими державними інституціями та суспільством загалом.

Заслуговує на увагу позиція В. В. Городовенка, який виокремлює підсистему «основоположних принципів судової влади» в межах інституційних принципів. До цієї

групи науковець відносить: верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом, незалежність, самостійність, повнота, транспарентність, заборона свавілля.

Така позиція В. В. Городовенка пояснюється тим, що зазначені принципи розглядаються як специфічний різновид правових принципів, які визначають фундаментальні засади організації та функціонування судової влади. Ця підсистема виокремлюється в межах ширших інституційних принципів, оскільки відображає найбільш ключові та базові положення, на яких ґрунтується судова система [5].

При цьому науковець пояснює «особливий» статус частини принципів, таких як верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом, у межах групи «основоположних» тим, що вони є загальноправовими, характерними для права в цілому. Ці принципи визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин. Тобто вони діють в усіх галузях права демократичної, правової держави, віддзеркалюють загально визнані ідеї та цінності [6].

Функціональні принципи судової влади стосуються відносин, що виникають під час судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. На відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи розкривають загальні засади здійснення й реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи і для всіх видів судочинства. До функціональних принципів судової влади, які становлять основні засади провадження судової діяльності, належать: державна мова судочинства; гласність і відкритість судочинства; колегіальний та одноособовий розгляд судових справ; участь народу в здійсненні судової влади; справляння судочинства на засадах рівності сторін; змагальність; презумпція невинуватості; забезпечення обвинуваченому, підозрюваному,

підсудному права на захист; право на оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення [7].

Організаційні принципи судової влади звернені до відносин, що виникають не з приводу розгляду й вирішення конкретного виду судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. До цієї групи принципів належать основні засади побудови судової системи та статусу суддів – носіїв судової влади, а саме: єдність судової системи і статусу суддів; територіальність, спеціалізація та інстанційність у побудові судової системи; незалежність, недоторканність, незмінюваність і професіоналізм суддів [4].

Українське законодавство не надає чіткого визначення поняття «принципи судоустрою». Через відсутність такого поняття в нормативно-правових актах України, існують плюралістичні підходи до його розуміння.

Так, А. Л. Борко під принципами організації судоустрою України розуміє специфічний різновид загальноправових принципів. Ці принципи, з одного боку, спираються на всезагальне розуміння, а з іншого – набувають власної своєрідності, закладаючи вихідні основи для концептуальних положень судової влади, побудови державного апарату та становлення правопорядку [8].

У свою чергу, О. П. Кучинська вважає, що принципами судоустрою є ті ідеї про організацію системи правосуддя, які знайшли своє втілення в чинному законодавстві [9].

Таким чином, відсутність законодавчого визначення поняття «принципи судоустрою» зумовлює множинність підходів до його розуміння серед науковців.

На нашу думку, принципи судочинства – це фундаментальні, керівні засади та ідеї, які визначають організацію та функціонування судової системи, процедуру здійснення правосуддя, забезпечують ефективність, справедливість та законність судової діяльності.

Погляди науковців щодо того, які принципи слід відносити до організаційних принципів судової влади, є різноманітними. Так, І. В. Назаров до зазначених принципів

відносить: єдність судової системи, територіальність, спеціалізацію, інстанційність, ступінчастість та ієрархічність, самостійність суду, доступність суду [10]. Натомість, В. Д. Бринцев вважає, що до організаційних принципів належать: незалежність судових органів, оперативність правосуддя й доступність суду для населення, структурна самостійність, простота й економічність судової системи [11].

На думку С. М. Тимченка, принципи організації системи судових органів включають в себе лише принципи, зазначені у Конституції України, а саме – територіальність і спеціалізація, тоді як решта є ознаками судової системи [12]. Схожу позицію має Р. О. Куйбіда, який, крім конституційних принципів спеціалізації та територіальності, додає ще принцип інстанційності, а всі інші принципи, на його думку, вичерпали своє методологічне значення та стали лише ознаками сучасної системи правосуддя [13].

Таким чином, спостерігається значна різноманітність підходів науковців до класифікації та змістовного наповнення організаційних принципів судової влади.

На нашу думку, до основних принципів судочинства варто віднести: верховенство права – визначальний принцип, який проходить наскрізною лінією крізь усю систему принципів судочинства, забезпечує підпорядкування діяльності судів Конституції та законам України, примат прав і свобод людини; законність – суди здійснюють правосуддя виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України; незалежність суддів – неприпустимість будь-якого стороннього впливу на суддів при здійсненні правосуддя; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом – забезпечення рівних процесуальних можливостей для реалізації своїх прав; змагальність сторін – надання сторонам рівних процесуальних можливостей для відстоювання своїх позицій; гласність і відкритість судового процесу – забезпечення доступності судового процесу для громадськості та засобів масової інформації; забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень

– можливість перегляду судових рішень вищестоящими інстанціями.

Такий перелік базових принципів судочинства, на наш погляд, забезпечує ефективно, справедливо та законне здійснення правосуддя в Україні.

Висновки

Принципи судочинства являють собою систему взаємопов'язаних та взаємозалежних керівних ідей, що визначають організацію та функціонування судової системи, процедуру здійснення правосуддя і забезпечують його ефективність, справедливість та законність. Комплексний аналіз принципів судочинства крізь призму системного підходу дає змогу виявити їхні внутрішні взаємозв'язки, цілісність та субординацію.

Виокремлення інституціональних, функціональних та організаційних принципів судочинства створює умови для більш глибокого розуміння механізму їх практичної реалізації. Базові принципи кожної із зазначених підсистем (верховенство права, законність, незалежність, рівність, змагальність тощо) постають як своєрідний фундамент, на якому ґрунтується ефективна та справедлива судова діяльність. Принципи судочинства не є статичними, а еволюціонують разом із суспільними трансформаціями та міжнародно-правовими стандартами здійснення правосуддя. Їх постійне вдосконалення та адаптація до нових викликів і потреб є запорукою підвищення авторитету судової влади та забезпечення довіри громадян.

Таким чином, принципи судочинства, розглянуті крізь призму системного підходу, визначають сутнісні властивості правосуддя, формують його концептуальні основи та виступають вирішальною умовою функціонування судової системи відповідно до вимог демократичної, правової держави.

Література

1. Голубовська І. О., Шовковий В. М., Лефтерова О. М. Багатомовний юридичний словник-довідник. Київ : Видавничо-полі-

графічний центр «Київський університет». 2012. 543с.

2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В.Цвік, О.В.Петришин, Л.В.Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В.Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В.Петришина. Харків: Право. 2010. 584с.

3. Ігонін Р. В. Принципи судової влади. Вісник *Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 1. С. 24-29.

4. Баєва Л. В., Назаренко П. Г. Класифікація принципів судової влади в Україні: загальнотеоретичний аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2018. № 28. С. 19-21.

5. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт: дис.... д-ра юрид. наук: 12.00.01/ Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. Київ, 2019.444с.

6. Городовенко В. В. Принципи судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук:12.00.10 / Національний уні-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків. 2012. 40 с.

7. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків : Видавництво «ФІНИ». 2011. 384 с.

8. Борко А. Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. *Форум права*. 2012. №3. С. 50-55.

9. Бучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип.53. С.383-388.

10. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: монографія. Х.: ФІНН. 2009. 144 с.

11. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: Право. 2010. 464 с.

12. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник. К.: Центр навч. л-ри. 2004. 304 с.

13. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. К.: Атіка. 2004. 288 с.

Myrhorod V.V., Lytvynenko Ye. V.
**PRINCIPLES OF JUSTICE AS A
FUNDAMENTAL BASIS FOR THE
ADMINISTRATION OF JUSTICE: A
SYSTEMIC APPROACH**

The article comprehensively examines the principles of judicial proceedings as the fundamental basis for the administration of justice. The author examines the concept of 'principle' and three main approaches to the classification of principles: institutional, functional and organisational. The principles of judicial procedure form a system of interrelated and interdependent guiding principles which are designed to ensure the efficiency and fairness of court proceedings.

It is noted that there is no official definition of the concept of 'principles of court proceedings' in Ukrainian legislation, so the author reviews the works of scholars and, on this basis, provides his own definition.

The author describes in detail the institutional and functional approaches to understanding the principles of court procedure. Under the institutional approach, the principles are viewed as the basic principles of organisation and operation of the judiciary. The functional approach focuses on the principles which determine the procedure for conducting court proceedings and ensure the efficiency of justice.

The organisational approach to the principles of judicial proceedings defines the principles of building and functioning of the judicial system, ensuring its specialisation, instance, territoriality, unity, as well as accountability and control of the judiciary.

The authors offer their own vision of the list of principles of judicial proceedings, which includes: the rule of law, legality, independence of judges, adversarial proceedings, equality of all participants to the judicial process before the law and the court, publicity and openness of the judicial process, and the right to appeal and cassation of court decisions.

The importance and relevance of a comprehensive study of the principles of judicial proceedings lies in their fundamental basis for the functioning of the judicial system and the administration of justice. They define the basic principles of organisation and operation of the judiciary, as well as the procedure for conducting court proceedings. Therefore, their correct definition and effective application in practice is of key importance for ensuring the rule of law, protecting human rights and freedoms, and increasing public confidence in the judicial system.

Keywords: *principles, principles of legal proceedings, institutional approach, functional approach, organisational approach.*